

“Senin derdin neydi ey Sāmīrī?” (20/Ṭā-Hā:95)*

YASİN MERAL

Ankara Üniv. İlahiyat Fak.
yasinmeral1979@gmail.com

 <http://orcid.org/0000-0001-5794-721X>

Giriş

Tevrat ve Kur’an, İsrailoğullarının Mısır çıkışı çöl hayatı sırasında buzağıya taptıklarından bahsetmektedir.¹ Kur’an’daki anlatıma göre Hz. Musa, vahiy almak için otuz günlüğüne Sīnā Dağı’na çıkmış, Hz. Harun’u da kavme göz kulak olması için yerine görevlendirmiştir. Otuz gün geçtikten sonra Allah, on gün daha ekleyerek süreyi kırk güne uzatmıştır.² Bu süre zarfında İsrailoğulları, Sāmīrī adlı bir karakterin öncülüğünde yanlarında bulunan ziynet eşyalarından böğüren bir buzağı heykeli yapmışlardır. Tevrat’taki anlatımda ise buzağının böğürmesinden bahsedilmemekte, ayrıca buzağıyı yapan kişinin Harun olduğu dile getirilmektedir. Tevrat’a göre Hz. Musa dağdan döndüğünde buzağıyı ve oynayan insanları görmüş ve öfkelenerek elindeki taş tabletleri yere atmıştır. Ardından buzağıyı yakıp toz haline gelinceye dek ezmiş ve suya serpererek İsrailoğullarına içirmiştir. Kur’an’a göre de Hz. Musa buzağıyı gördüğünde elindeki tabletleri fırlatmış, onu yakarak kül haline getirmiş ve suya savurmuştur.

Sāmīrī’nin kimliği yüzyıllardır gizemini korumaya devam etmiştir. Sāmīrī isminin ne anlama geldiği, bu kişinin Yahudi topluluğu olan Sāmīrīlerle bir ilişkisinin olup olmadığı konunun en gizemli kısmıdır. Gerek Müslüman âlimlerin gerekse oryantalistlerin konuyla ilgili sayısız çalışmasına rağmen konu hâlâ aydınlatılmış değildir. Bazı Batılı araştırmacılar, geleneksel Yahudi düşüncesine göre MÖ 722’den sonra

* Konuya yaptığı hayati katkıdan dolayı Recep Gürkan Göktaş’a medyün-ı şükranım. Ayrıca bu çalışmanın ham halini okuyarak katkı sunan Mehmet Alıcı, Fatma Seda Şengül, Fatma Betül Taş, Fatma Gerçekcioğlu, Hatice Dağhan, Büşra Şahin, Mukadder Sipahioğlu ve Tolga Savaş Altınel’e teşekkür ederim.

¹ Çıkış, 32. Bölüm; 7/el-A’râf:148-154, 20/Ṭā-Hā:83-98. Bunların dışında da bazı ayetlerde İsrailoğullarının buzağıya tapmasına işaret edilmekte fakat detay bilgi verilmemektedir. Bkz. 2/el-Bakara:51, 54, 92-93; 4/en-Nisâ:153.

² 7/el-A’râf:142.

ortaya çıktığı düşünülen Sāmīrī topluluğuyla Hz. Musa zamanında (yak. MÖ 1425 veya 1250) buzağıyı yapan Sāmīrī'nin Hz. Muhammed tarafından karıştırıldığını iddia etmektedirler. Sāmīrī kelimesinin filolojik kökeni, bu kelimenin bir beldeye mi yoksa kabileye mi işaret ettiği ve Sāmīrī'nin neden ölümle değil de uzaklaştırma ile cezalandırıldığı gibi hususlar cevap bekleyen konuların başındadır.³

Sāmīrī: Yūsufi/Efrayimli

Sāmīrī kelimesinin başında *elif-lām* takısı ve sonunda nispet *yā'*’sı olması sebebiyle (السامري) bu isimlendirmenin bir beldeye, kabileye ya da bir meslek grubuna nispetle kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu kelimenin Arapça veya İbranice değil antik Mısır dilinde olabileceği sonucuna ulaştık. Mısır dilinde *sa* kelimesi oğul, *meri* kelimesi de sevgili/değerli anlamına gelmektedir. Bu çerçevede *sa-meri* yani *sa-miri* antik Mısır dilinde “sevgili oğul” anlamına gelmektedir.⁴ *Sa-meri* formu Mısır’da bazı devlet yöneticileri için sıfat olarak da kullanılmıştır. Örneğin, II. Nectanebo (ö. MÖ 343) için kullanılan sıfatlardan biri de *sa-mery hut-hor* yani “Hathor’un sevgili oğlu” şeklindedir.⁵ *Sa-mer* ve *Sa-mer-f*⁶ gibi farklı şekillerde karşımıza çıkan isimlendirme kaynaklarda aynı zamanda “[Osiris’in] sevgili oğlu” şeklinde anlaşılacak cenaze törenlerinde ritüelleri uygulamakla görevli bir rahip sınıfının adı olarak zikredilmektedir.⁷ Kanaatimizce Arapça formunda *sīn* harfinin *elif* ile uzatılmasının (السامري) sebebi de Mısır dilindeki formuyla uyumluluk gereğiyledir. Yine

³ Buzağının hangi yöntemle yapıldığı, gerçekten ses çıkarıp çıkarmadığı, buzağı heykelinin parçalanma metodu, buzağının Mısır’daki kökeni, buzağıya tapanların cezası, Sāmīrī’ye verilen ceza ve Hz. Harun’un rolü gibi pek çok ayrımı yakında yayımlanacak olan “Sāmīrī ve Altın Buzağı” adlı kitabımızda tartışıldığı için burada bu konulara değinilmeyecektir.

⁴ Ernest Alfred Wallis Budge, *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary* (Londra, 1920), c.1, ss.583-584; c.2, s.310.

⁵ Ronald J. Leprohon, *The Great Name: Ancient Egyptian Royal Titulary* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2013), s.173. *Sa-meri* formunun kullanıldığı başka yerler de mevcuttur. Bazen *sa* ve *meri* kelimeleri arasında bir Mısır tanrısı konulmaktadır. Örneğin, *sa-ptah-meri* (Ptah’ın sevgili oğlu) şeklinde kullanımlara da rastlanmaktadır. *Sa-meri* ve benzer formulu kullanımlar için bkz. Willems Harco, “Anubis as a Judge,” W. Clarysse, A. Schoors ve W. Harco (ed.), *Egyptian Religion: The Last Thousand Years: Studies Dedicated to the Memory of Jan Quaegebeur* (Leuven: Peeters Publishers, 1998) içinde, s.736; E. A. W. Budge, *The Book of the Kings of Egypt* (Londra, 1908), c.2, s.203. Mısırbilim kitaplarında *meri* kelimesi transkripsiyon farklılıkları sebebiyle bazen *mery* şeklinde yazılmaktadır.

⁶ *Sa-meri* ya da *sa-mer* sevgili oğul anlamına gelirken *sa-mer-f* şeklinde sonuna f harfi eklenerek elde edilen kelime, “onun sevgili oğlu” manasına gelmektedir.

⁷ E. A. W. Budge, *The Book of the Opening of the Mouth* (Londra, 1999), c.2, ss.151-155, 160, 174-175; E. A. W. Budge, *Osiris and the Egyptian Resurrection* (New York: Dover Publications, 1911), c.1, s.5; E. A. W. Budge, *The Liturgy of Funerary Offerings* (New York: Dover Publication, 1994), s.215; Budge, *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary*, c.2, s.671; Ruth Schumann Antelme ve Stéphane Rossini, *Becoming Osiris: The Ancient Egyptian Death Experience* (Rochester, Vermont: Inner Traditions International, 1998), s.17; Eleanor Harris, *Ancient Egyptian Magic* (Newburyport: Weiser Books, 2015), s.23; Martyn Smith, *Religion, Culture, and Sacred Space* (New York: Palgrave Macmillan, 2008), s.52.

hiyerogliflerde *smeriu* şeklinde bir rahip teşkilatından bahsedilmektedir. Bu unvan, cenaze töreninde görevli olan rahip sınıfını ifade etmek üzere kullanılan isimlendirmenin bir başka formdaki yazımıdır.⁸

“Sevgili oğul” ifadesi Tevrat’ta iki karakter için öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Yusuf’tur.⁹ Kur’an’da da anlatıldığı üzere Hz. Yusuf, Hz. Yakub’un en sevdiği oğludur.¹⁰ Bunun dışında bir de Yereya Kitabı’nda Yusuf’un oğlu Efrayim için özel olarak “sevgili oğul” ifadesi kullanılmaktadır.¹¹ Kanaatimizce Kur’an, “Sāmīrī” kelimesini genel anlamda “Yūsufī”, özel anlamda da “Efrayimli” anlamında kabileye nispetle kullanmıştır. Buna ilaveten Mısır’dan İsrailoğullarıyla birlikte çıkan Mısır kökenlilerin de Efrayimoğullarıyla birlikte aktif bir şekilde buzağı yapımında rol almış olmaları da güçlü bir ihtimaldir.

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Yusuf ve oğulları neden Yūsufi ya da Efrayimli değil de Mısır dilinde bir kelime olan *sa-meri* üzerinden isimlendirilsinler? Kanaatimizce burada Efrayim kabilesi ile diğer İsrailoğulları kabileleri arasındaki etnik saflık üzerinden yapılan kavgalar böyle bir tercihe sebep olmuştur. Annelerinin Mısırlı olması nedeniyle safkan İbrani olmamakla itham edilen bu kabile mensupları daha Mısır’da buldukları zamanlarda kendilerini Yusuf’un soyu ve Yakub’un “sevgili oğulları” olarak tanımlayıp hem etnik dezavantajı gidermek hem de kendilerine prestij sağlamak istemiş olabilirler.

Yusuf, Efrayim ve Heliopolis

Tevrat’ın kaydına göre Yusuf, Firavun’un rüyalarını tabir edip ülkeyi sıkıntıdan kurtarınca Firavun ona kendisinden sonraki en önemli adam konumunu bahşetmiş ve onu dönemin önemli kült merkezlerinden biri olan Heliopolis’in başrahibinin kızı Asenat ile evlendirmiştir.¹² Bu evlilikten Efrayim ve Menaşşe dünyaya gelmiştir.¹³ Bu anlamda Efrayim ve Menaşşe yarı İbrani yarı Mısırlıdırlar. Ölmeden önce bu iki torununu kendi öz oğulları gibi sahiplenen Yakub, ilk doğan çocuk Menaşşe olmasına rağmen ilk oğulluk hakkını Efrayim’e vermiş ve onun daha önemli olduğunu belirtmiştir.¹⁴

⁸ Budge, *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary*, c.2, s.671; Budge, *The Book of the Opening of the Mouth*, c.1, s.144; c.2, s.200.

⁹ Tekvin, 37:3.

¹⁰ 12/Yūsuf:8.

¹¹ Yereya, 31:20.

¹² Tekvin, 41:45.

¹³ Tekvin, 41:50-52.

¹⁴ Tekvin, 48:12-20.

Hız. Yusuf, Heliopolis başrahibinin damadı olduğu için oğulları ve içinde buldukları çevre Mısır'ın yerlileri ve elitleridir. Heliopolis, Grekçe "güneş şehri" anlamına gelmekte olup Tanah içerisinde bu şehrin ismi İbranice karşılığı olan Beyt Şemeş şeklinde kullanılmaktadır.¹⁵ Mısır dilinde şehrin adı sütun anlamına gelen *Iunu* şeklindedir. Bu çerçevede şehrin Mısır dilindeki anlamı "sütunlar şehri"dir. Bu isimlendirme Tevrat metninde On şeklinde ifade edilmektedir: "Firavun, Yusuf'un adını Safnat-Paneah koydu. On Kenti'nin kâhini Potifera'nın kızı Asenat'ı da ona eş olarak verdi."¹⁶

Hız. Yusuf'un kardeşlerinin daha sonra kıtlık sebebiyle Mısır'a gelmeleri ve Hız. Yusuf'la karşılaşmaları neticesinde Hız. Yakub ve diğer oğulları da Mısır'a yerleşmişlerdir.¹⁷ Hız. Yusuf'un Mısır'da üst düzey bir göreve getirilmesiyle kardeşlerinin onu bulması arasında kaç yıl olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Onların gelmesine kadar Hız. Yusuf ve oğulları tek başlarına Mısırlıların arasında yaşamaya devam etmişlerdir. Bu anlamda Mısırlı bir kadınla evlenen Hız. Yusuf'un, çocuklarının da karışık evliliklerle Mısır toplumuyla iç içe yaşamış olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu açıdan bakıldığında, Efrayim ve Menasşe kabileleri, diğer İsrail kabileleri ile kıyaslandıklarında daha fazla Mısırlıdır.¹⁸ Nitekim Mısır dilini anneleri vesilesiyle anadil seviyesinde konuştuklarını söylemek mümkündür. Tevrat'ın kaydına göre Hız. Yusuf, kendisini tanınamaları için kardeşleriyle Mısır dilinde konuşmuş ve iki grup arasında anlaşmayı sağlayabilecek bir tercüman görev yapmıştır.¹⁹ Tevrat tefsirlerinde bu tercümanın Yusuf'un büyük oğlu Menasşe olduğu belirtilmektedir.²⁰

¹⁵ Yeremya, 43:13.

¹⁶ Tekvin, 41:45. Ayrıca bkz. Ezekiel, 30:17.

¹⁷ Tekvin, 46:26-34; 47:1-6.

¹⁸ Hâkimler Kitabı'nda konuyla ilişkilendirilebilecek bir hikâyeye yer verilmektedir. Buna göre Efrayimoğullarıyla Gilatlılar savaşmışlar ve savaşta mağlup olan Efrayimliler kaçmaya başlamışlardır. Şeria Irmağı'nın Efrayim'e yol veren geçitlerini tutan Gilatlılar, geçmek isteyen Efrayimli kaçaklara, "Efrayimli misin?" diye sorup hayır cevabını aldıklarında adama, "şibbolet de bakalım" diye teste tabi tutmuşlardır. Efrayimliler *şibbolet* kelimesini düzgün telaffuz edemeyip *şibbolet* demişler, bunun üzerine Gilatlılar onları yakalayıp Şeria Irmağı'nın geçit veren yerlerinde öldürmüşlerdir. Bkz. Hâkimler, 12:5-6. Bazı araştırmacılara göre Efrayimlilerin ş harfini çıkaramamalarının sebebi, büyük annelerinin (Asenat) yerli Mısırlı olması ve onların soyundan gelenlerin de Mısır dilini anadilleri olarak konuşmalarındır. Bkz. John Bellamy, "Biblical Criticism on Judges ch. xii, and xvi, and Joshua ch. xi," *The Classical Journal*, c.32 (Londra: A. J. Valpy, 1825), s.272; James K. Hoffmeier, *Israel in Egypt* (New York: Oxford University Press, 1996), s.141.

¹⁹ Tekvin, 42:23.

²⁰ Rabbi Şlomo Yitshaki, *Peruş Şemot*, 42:23. Hız. Yusuf'un rüyayı tevil etmesiyle Mısır'ı kurtardığı ve sonrasında Firavun'dan sonra ikinci adam olduğu düşünüldüğünde en azından kendi çocuklarının da saray görevlerinde bulunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu çerçevede 40/el-Gâfir (el-Mu'min) suresi 34. ayette geçen "Firavun'un sarayında imanını gizleyen adam"ın Hız. Yusuf'a referansta bulunması dikkat çekicidir. Bu zatın da Hız. Yusuf soyundan gelen birisi olması büyük bir olasılıktır.

İsrailoğullarının Mısır’dan çıkışları sırasında Mısır kökenlilerin de İsrailoğullarına katıldığı bilinmektedir. Tevrat’ta “Daha pek çok kişi de onlarla birlikte gitti”²¹ ifadesinin yanında çöl hayatını anlatan bir pasajda “Derken, halkın arasındaki yabancılar başka yiyeceklere özlem duymaya başladılar”²² cümlesi İbrani kökenlilerin dışındaki bir gruba işaret etmektedir. Burada şöyle bir soru akla gelmektedir: Mısır kökenliler İsrail kabilelerine topraklar paylaşılırken hangi kabilenin bölgesine yerleştirildiler? Kanaatimizce Mısır kökenliler, toprak dağılımında Efrayimoğullarıyla birlikte yerleştirildiler. Zira Efrayimoğulları diğer kabilelere nazaran Mısır kültürüne ve diline daha hakimdi.

Efrayimoğulları ve Sâmirîler

Eldeki mevcut kaynaklara göre İsrailoğulları Hz. Musa sonrası Yeşu önderliğinde kutsal topraklara girdiler ve on iki İsrail kabilesi bu toprakların farklı yerlerine dağıtıldılar. Levililer din adamları sınıfı olarak topraklardan pay almamış, diğer kabileler arasında dağıtılarak dinî ritüellerin icrasıyla görevlendirilmişlerdir. Ayrıca Hz. Yusuf müstakil bir kabile olarak sayılmamış, oğulları Efrayim ve Menaşşe iki ayrı kabile olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Yusuf ve Levi için toprak ayrılmamış, bunun yerine Yusuf’un iki oğlu toprak dağıtımına dahil edilmiştir.²³

Yukarıda da ifade edildiği üzere, kanaatimizce Kur’an’daki Sâmirî kelimesi Yûsufî/Efrayimli anlamında kullanılmıştır. Bilindiği üzere Efrayim kabilesi bugünkü İsrail’in ortasına denk gelen bir yere yerleştirilmiştir.²⁴ Tanahtan Efrayim kabilesiyle, Sâmirîleri ve altın buzağıyı iliştirebileceğimiz pek çok bilgi yer almaktadır. İddiamızı sağlam zemine oturtmak için bu bilgilerin MÖ 722 yılı öncesine ait olması gerekmektedir. Zira geleneksel Yahudi anlatımına göre Sâmirîler, Asur sürgünü sonrasında Babil’den gelen halklarla karışmış olup etnik olarak gerçek İsrailoğullarından değildirler. Sâmirîler ise bu iddiayı reddetmekte ve kendilerini doğrudan Efrayim ve

²¹ Çıkış, 12:38.

²² Sayılar, 11:4-6.

²³ Yeşu, 14:1-5. İsrailoğulları Yeşu’dan sonra Hâkimler denen dini önderler aracılığıyla yönetilmiştir. Sonrasında da halkın talebi doğrultusunda İsrailoğulları arasında krallık sistemi başlamıştır. İlk kral da Kur’an’da Tâlût olarak isimlendirilen Saul’dür. Saul’den sonra Davud kral olmuş, onu da oğlu Suleyman takip etmiştir. Suleyman’ın ölümünden sonra devlet kuzeyde İsrail, güneyde Yehuda olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kuzeydeki devletin kralı, Yerobo’am olurken, güneydeki Yehuda Devleti’nin kralı Suleyman’ın oğlu Rehobo’am olmuştur. Kuzeydeki krallık, MÖ 722 yılında Asurlular tarafından, güneydeki krallık da MÖ 586 yılında Babil kralı Buhtunnaşr (Nebukadnatsar) tarafından yıkılmıştır.

²⁴ Yeşu, 16. Bap.

Menaşşe'ye dayandırmaktadırlar.²⁵ Hz. Yusuf'un Sâmirîler arasında üstün konumu Sâmirîlere ait *Memar Marka*²⁶ adlı eserde açıkça görülmektedir. Bu eserde Hz. Yusuf ve Hz. Musa en büyük iki figür olarak zikredilmektedir.²⁷ Konuyla ilgili bir diğer ayrıntı da Hz. Yusuf'un naaşıyla ilgilidir. Tevrat'a göre Hz. Yusuf, ölmeden önce yakınlarına, Mısır'dan çıktıkları zaman kendi kemiklerini götürmelerini vasiyet etmiştir.²⁸ Yahudi kaynaklarına göre Hz. Musa, İsrailoğullarını Mısır'dan çıkarırken Hz. Yusuf'un kemiklerini de çıkartmıştır. Kutsal topraklara girildikten sonra da bu kemikler Efrayimoğullarına ayrılan bölgedeki Şekem'e gömülmüştür ve burası Yusuf soyundan gelenlerin mirası olmuştur.²⁹

Tanaḥ'taki anlatımlar incelendiğinde Efrayimoğullarının bulunduğu bölgenin Asur sürgünü öncesinde Samiriye (İbr. Şomron; Ar. es-Sâmirâ) olarak adlandırılmaya başlandığı görülmektedir. Efrayim bölgesinin Samiriye ismine evrilmesiyle ilgili en net kayıt, I. Krallar Kitabı'nda yer almaktadır. Devlet ikiye bölündükten sonra kuzeydeki İsrail Krallığı'nın kralı °Omri, yaklaşık MÖ 880 yılında Şemer adlı birinden Samiriye Tepesi'ni iki talant gümüşe satın alıp üstüne bir kent yaptırmıştır. Tepenin eski sahibi Şemer'in adından dolayı da kente Samiriye adını vermiştir.³⁰ İlginç bir şekilde Yahudi geleneğinde burada zikri geçen Şemer ile ilgili kayda değer bir bilgi yer almamaktadır. Hâlbuki bölgenin adının Efrayim'den Samiriye'ye dönüşümü gibi önemli bir gelişme bu şahsın adıyla açıklanmaktadır. Sâmirî kroniklerinde ise Sâmirî kelimesinin kökeni, Şomron şehrinin sakinleri (Şomronim) anlamında beldeye nispetle açıklandığı gibi, Tevrat'ı koruyup gözetenler (Şomerim/Şamerim) anlamında da kullanılmaktadır.³¹

²⁵ Elkan Nathan Adler ve Max Seligsohn, "Une nouvelle chronique samaritaine," *Revue des études Juives* 44 (1902), ss.70, 75, 76; *The Kitāb al-Tāriḫ of Abu 'l-Faḥ*, İngilizce'ye çev. Paul Stenhouse (Sydney: Mandelbaum Trust, University of Sydney, 1985), ss.54, 68, 75.

²⁶ *Memar Marka*, MS 3.-4. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Marka isimli bir Sâmirî tarafından kaleme alınan Sâmirî teolojisi ve dini uygulamaları konusunda kapsamlı bir eserdir.

²⁷ *Memar Marqah*, İngilizce'ye çev. John Macdonald (Berlin: Verlag Alfred Töpelmann, 1963), s.186.

²⁸ Tekvin, 50:25.

²⁹ Yeşu, 24:32. Sâmirî'nin buzağının yapımı sırasında "elçinin izinden/sisteminden bir parça kavradım (*fe-kaḇaḏtu kaḇḏaten min eşeri'r-rasül*)" (20/Ṭā-hā:96) ifadesindeki *er-rasül*'ün Hz. Yusuf'a referansla kullanılmış olması da muhtemeldir. Yahudi geleneği Hz. Yusuf'un naaşının daha sonra Şekem'den el-Ḥalîl'e nakledildiğini iddia etmektedir. Fakat bu durum, iddiadan öteye geçmemektedir. Nitekim miladi birinci asrın sonlarında Hz. Yusuf'un kemiklerinin Şekem'de olduğu bilgisi tekrar edilmektedir. Bkz. Elçilerin İşleri, 7:16.

³⁰ I. Krallar, 16:23-24.

³¹ *The Panarion of Epiphanius of Salamis*, İngilizce'ye çev. Frank Williams (Leiden: Brill, 2009), c.1, ss.32-33; Jeffrey M. Cohen, *A Samaritan Chronicle: A Source-Critical Analysis of the Life and Times of the Great Samaritan Reformer, Baba Rabbah* (Leiden: Brill, 1981), ss.6, 12; Adler ve Seligsohn, "Une

Bilindiği üzere kuzeydeki İsrail Krallığı'nın kralı Yerobo^oam (yak. MÖ 930-909), Efrayim kabilesine mensuptur. O, Suleyman'ın gazabından kurtulmak için Mısır'a kaçmış ve onun ölümüne kadar orada kalmıştır.³² Yerobo^oam, krallığı sırasında danışmanlarına danıştıktan sonra, biri Beyt-El, öteki Dan Kenti'nde iki altın buzağı yaptırıp halkına, “Tapınmak için artık Yerusâlim'e (Kudüs'e) gitmenize gerek yok, ey İsrail halkı, işte sizi Mısır'dan çıkaran ilahlarınız!” demiştir. O, ayrıca tapınma yerlerinde tapınaklar yaptırmış ve buralara Levililer'in dışında halkın her kesiminden (*miktsot ha-^oam*) kohenler atamıştır.³³ Metinde geçen *miktsot ha-^oam* ifadesi birçok çeviride “halkın en düşük kesiminden” şeklinde anlaşılmıştır.³⁴ Bu çerçevede Mısır'dan çıkıştan beri İsrailoğulları arasında ikinci sınıf muamelesi gören Mısır kökenlilerin de buralara kohen olarak atandığını çıkarmak mümkündür. Yerobo^oam'ın “Sizi Mısır'dan çıkaran ilahlarınız bunlardır” ifadesi, Çıkış Kitabı'ndaki ifadenin birebir aynısıdır.³⁵ Ayrıca kabilelerin dinî ritüellerini yerine getirmek üzere Levililer görevlendirildiği halde altın buzağı için yapılan tapınaklarda Levili olmayan rahipler görevlendirilmiştir ki muhtemelen Yerobo^oam, Heliopolis'ten tevarüs eden kendilerine has bir rahiplik sınıfı inşa etmek istemiştir. Yine Çıkış Kitabı'nda anlatılan ifadeye benzer şekilde Yerobo^oam, buzağı yapımının onuruna yeni bir bayram ihdas etmiştir.³⁶ Bir diğer ilginç benzerlik de hem Hz. Musa döneminde Sînâ'da yapılan hem de Yerobo^oam'ın yaptığı buzağı için “dökme buzağı” ifadesinin kullanılmasıdır.³⁷ Buna ilaveten iki anlatımda da buzağı putları için sunaklar yapılmıştır.³⁸ Çıkış Kitabı'ndaki anlatıma göre, Levililer altın buzağı hadisesinde Hz. Musa'nın yanında yer alarak buzağı karşıtı tavır almışlardır. Yerobo^oam'ın onları bu sunaklara atamamasının arkasında bu sebep aranabilir.

nouvelle chronique samaritaine,” ss.70, 74-75, 210; *The Kitâb al-Târîkh of Abu 'l-Fath*, ss.56, 58, 68, 75; Silvestre de Sacy, *Correspondance des Samaritain de Naplouse* (Paris, 1813), s.175.

³² I. Krallar, 11:40. Yerobo^oam'ın yaptığı altın buzağılarla Çıkış Kitabı'ndaki buzağı hadisesi arasındaki benzerlikler için bkz. Moses Aberbach ve Leivy Smolar, “Aaron, Jeroboam and the Golden Calf,” *Journal of Biblical Literature* 86:2 (1967), ss.129-140.

³³ I. Krallar, 12:28-31.

³⁴ Çevirilerin karşılaştırması için bkz. http://biblehub.com/1_kings/12-31.htm (18.10.2017). Ayrıca Sâmirîler Ezra 4:4'te *am ha-arets* olarak isimlendirilmektedirler. Türkçe çevirilerde bu ifade “çevre halkı” olarak tercüme edilse de Yahudi geleneğinde bu ifade aynı zamanda sıradan/egitimsiz/avam halk anlamında kullanılmaktadır. MÖ II. asırda yaşayan Ben Sira, “Ruhumun tiksindiği iki ülke vardır, üçüncüsü ise bir ülke bile değildir: Seir Dağı'nda oturanlar, Filistliler, Şekem'de yaşayan akılsız insanlar” ifadelerine yer vermektedir. Bkz. Sirak, 50:25-26. Metinde geçen “Şekem'de yaşayan akılsız insanlar” ifadesi Sâmirîlere işaret etmektedir.

³⁵ Çıkış, 32:4.

³⁶ I. Krallar, 12:32-33. Krş. Çıkış, 32:5.

³⁷ Çıkış, 32:4; I. Krallar, 14:9; II. Krallar, 17:16.

³⁸ Çıkış, 32:5; I. Krallar, 12:32; II. Krallar, 23:15.

Samiriye bölgesinin en ayırt edici özelliklerinden birisi de altın buzağı ile anılmış olmasıdır. Bu ise Kur'an'ın buzağıyı yapan kişinin adını Sāmīrī olarak zikretmesinin Yahudi geleneğinde bir karşılığı olduğunu göstermektedir. Bunun en çarpıcı örneği Hoşea Kitabı'ndaki "Samiriye'nin altın buzağısı" ifadesidir. Yaklaşık MÖ 758-725 yılları arasında Samiriye bölgesinde peygamberlik yapan Hoşea şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ey Samiriye, atın buzağı putunuzu, öfkem alevleniyor size karşı! Hiç mi temiz olamayacaksınız? Çünkü bu İsrail'in işidir. O buzağıyı bir usta yaptı, Tanrı değildir o. Samiriye'nin buzağı putu parçalanacak."³⁹ Yine Hoşea Kitabı'nda Efrayim bölgesindeki insanlar için "Şimdi günah üstüne günah işliyorlar, gümüşlerinden dökme putlar, akıllıca tasarlanmış putlar yapıyorlar, hepsi de usta işi. Bu insanlar hakkında, "İnsan kurban edenler buzağuları öpüyor!" diye konuşuluyor"⁴⁰ ifadelerine yer verilmektedir. Burada da Samiriye bölgesindeki buzağı yapımına vurgu dikkat çekmektedir.

Hoşea Kitabı'ndaki bir başka kayıta "Samiriye'de yaşayanlar Beyt-Aven'deki inek putu yüzünden korkuya kapılacak"⁴¹ ifadesine yer verilmektedir. Burada geçen Aven (אֵבֶן), kanaatimizce Efrayim kabilesinin geldiği Heliopolis yani On kelimesinin yazımının Aven şeklinde yanlış okunmuş halidir.⁴² Zira bu kelime iki şekilde de okunmaya müsaittir. Bu anlamda Efrayimlilerin geldikleri yerlerin isimlerini yeni vatanlarında kullandıkları söylenebilir. Konuyla ilgili bir diğer husus ise yine Samiriye bölgesinde Şekem'in kuzey batısında Şamir isimli bir beldenin varlığıdır ki bu isimlendirmede Sāmīrī-Samiriye irtibatını kuvvetlendirmektedir.⁴³ Yukarıdaki veriler ışığında Efrayim kabilesinin buzağı yapımındaki ısrarı, onun Mısır kökleriyle doğrudan ilgili olmalıdır. Nitekim Hoşea, Efrayim için "Efrayim, eğitilmiş buzağıya benzer (*ve-Efrayim egla melummada*)"⁴⁴ ifadelerine yer vermektedir. Yine Yusuf ve Efrayim, bir başka yerde boğaya benzetilmektedir.⁴⁵ Bu çerçevede Sāmīrīler ile Kur'an'ın bahsettiği buzağıyı yapan Sāmīrī arasında doğrudan bir ilişki olduğu iddia edilebilir. Bir diğer ifadeyle Sāmīrīlerin, buzağıyı yapan Sāmīrī'nin etnik ve kültürel açıdan devamı olduğu söylenebilir.

³⁹ Hoşea, 8:5-6.

⁴⁰ Hoşea, 13:2.

⁴¹ Hoşea, 10:5.

⁴² Hoşea, 4:15; 5:8; 10:5, 8.

⁴³ Hâkimler, 10:1-2.

⁴⁴ Hoşea, 10:11.

⁴⁵ Tesniye, 33:17.

Konuyla ilgili bir diğer ayrıntı da buzağı yapımı sonrasında, Hz. Musa’dan sert tepki alması üzerine Hz. Harun’un kendisini savunurken “İsrailoğulları arasında firkalar oluşturdu/ayrılık çıkardın demenden korktum (*innî ḥaşıytu en tekûle ferrakte beyne benî İsrâ’îl*)”⁴⁶ ifadelerini kullanmasıdır. Bu ifadelerden İsrailoğullarının bir kabilesinin (Yusufoğulları + Mısır’ın yerlileri) buzağı talebiyle isyana kalkışması ve diğer kabilelerle kavgaya tutuşması ihtimalinin, Hz. Harun’u ciddi anlamda endişeye sevk ettiği anlaşılmaktadır. Ayette ifade edildiği üzere Hz. Harun’un, *halkın neredeyse kendisini öldüreceğini* belirtmesi bunu desteklemektedir.⁴⁷ Muhtemelen İsrailoğulları arasında buzağı kültü içlerine en fazla işlemiş kabile, Yusufoğullarıydı. Mısır rahip sınıfına ait bir ailenin bireyleri oldukları düşünüldüğünde bu durum tesadüf olmamalıdır.

Sonuç

İsrailoğulları kutsal topraklara girdikten sonra kuzeydeki İsrail Krallığı’nın yıkılmasına kadar geçen sürede Efrayimoğullarının yerleştiği bölgede altın buzağı hadisesi görülmektedir. Efrayim bölgesi olarak bilinen bölgenin gizemli bir şekilde Samiriye adını alması ve sık sık Tanah içerisinde bu isimle kullanılması Kur’an’daki Sâmirî isimlendirmesinin tarih yanığı denilerek geçiştirilemeyeceğini göstermektedir. Sâmirîlerin kendilerini Efrayim ve Menaşşe’ye dayandırmaları, Efrayim bölgesinin Samiriye olarak isimlendirilmesi, Samiriye bölgesinin buzağıyla anılır olması gibi hususlar dikkate alındığında Kur’an’daki Sâmirî’nin daha sonra Sâmirîler olarak ortaya çıkan topluluğun atalarından olması kuvvetle muhtemeldir. Bu çerçevede Kur’an’ın, Sâmirî kelimesini genelde “Yüsufî” özelde de “Efrayimli” anlamında kullandığını söylemek mümkündür.

Muhtemelen geleneksel Yahudi anlayışı, Sâmirîlerin etnik ve itikadî açıdan İsrailoğullarından sayılmamasını Asur sürgünüyle kurgulayarak Efrayimlileri itibarsızlaştırmak istemiştir. Kanaatimizce burada Sâmirîlerin/Efrayimoğullarının etnik-dinî kökenlerinin karışık halklardan oluştuğu şeklindeki iddia doğru olsa da geleneksel Yahudi tarih yazıcılığı bunu Asur sürgünüyle ilişkilendirerek –kanaatimizce kasıtlı– bir tahrif yapmıştır. Hâlbuki Yahudilerin zihninde bu itibarsızlaştırmanın kökeni,

⁴⁶ 20/Tâ-Hâ:94.

⁴⁷ 7/el-A’râf:150. Benzer şekilde Abraham Geiger, Yahudi geleneğindeki Hür’un boğazlanması hadisesini de Kur’an’da Hz. Harun’un endişesiyle ilişkilendirmektedir. Bkz. Abraham Geiger, *Judaism and Islam* (Madras: M.D.C.S.P.C.K. Press, 1898), s.130. Yahudi kaynaklarında yer alan bilgilere göre, Mısır kökenliler Hz. Musa’nın inisiyatifleriyle çıkarılmışlar ve yegane otorite olarak onu tanımışlardır. Bkz. Rabbi Avraham Sabba, *Tzror Hamor: Torah Commentary*, İngilizce’ye çev. Eliyahu Munk (Kudüs ve New York: Lambda Publishers, 2008), c.3, s.1164.

Efrayim-Menaşşe'nin annelerinin Mısırlı olması, soylarının Mısırlılarla karışması, altın buzağı geleneğini devam ettirmeleri ve soylarından gelen Sāmīrīlerin de etnik olarak safkan İbrani olmayışlarında aranmalıydı.

Abstract

“What then is your case O Sāmīrī?” (20/Ṭā-Hā:95)

This study claims that the word al-Sāmīrī for the maker of the calf in the Qur'an was used for the Josephite in general sense and the Ephraimite in particular. The author proposes that the word Sāmīrī derives from *sa-meri* (beloved son) in Ancient Egyptian language. Accordingly, it refers to beloved son of Jacob who is Joseph and to his offsprings, specifically to the Ephraimites. As a result of the same usage, the land of Ephraim takes the name Samaria after *sa-meri*.